

# **Кібербулінг в закладі освіти: найбільш поширені прояви порушень та алгоритми дієвого реагування**

Безпекова складова навчання в умовах воєнного стану пріоритетно пов'язується з національною безпековою ситуацією, реальними загрозами застосування військової сили, ракетних ударів і обстрілів російською федерацією на території України. Від початку повномасштабного вторгнення реалізація права на освіту пов'язана з необхідністю зміни форми організації освітнього процесу і вжиття додаткових заходів на забезпечення безпечних та нешкідливих умов здобуття освіти.

Однією з державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану для здобувачів освіти, працівників закладів освіти, установ освіти, наукових установ, закріплених статтею 57-1 Закону України «Про освіту» [1], є організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників.

Дистанційна форма здобуття освіти або використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти пов'язується, як правило, із взаємодією віддалених один від одного учасників у освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій [2, 3].

Сучасна цифровізація суспільства, поряд із значними перевагами онлайн-навчання, очікувано має недоліки й ризики зловживань, у тому числі, небезпеку онлайн-цькування учасників освітнього процесу.

Нагадаю, що термін «кібербулінг» широко вживається у суспільстві, незважаючи на те, що його визначення українським законодавством не унормовано. Законодавчо закріплена правова конструкція булінгу в системному аналізі змісту пункту 3-1 статті 1 Закону України «Про освіту» [1] та диспозиції статті 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі — КУпАП) [4], допускає розпізнавання явища кібербулінгу через спосіб вчинення цькування у різних формах і проявах із застосуванням засобів електронних комунікацій. Ситуативне застосування в окремих нормативних актах з питань розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі [5] таких словосполучень як «законодавство щодо кібербезпеки», «використання кіберпростору», пов'язує їх із використанням комп'ютерних мереж та доступу до Інтернету під час навчання в закладах освіти.

Таким чином, «кібербулінг» чи «онлайн-булінг» стосується випадків вчинення цькування в освітньому середовищі саме в Інтернет просторі з використанням мобільних телефонів, комп'ютерної техніки, інших пристроїв і засобів, через які здійснюється доступ до електронних комунікаційних мереж.

До найбільш поширених проявів онлайн-цькування в освітньому процесі відносяться:

- відеозйомка на телефон з подальшим поширенням в Інтернет;
- зйомка та монтаж відеоматеріалу з подальшим поширенням в Інтернет-мережі, використання фіктивного ім'я;
- втручання у програмне забезпечення, несанкціоноване підключення до освітньої платформи та зрив онлайн-уроку;
- надсилання файлів чи повідомлень зневажливого характеру засобами електронних комунікацій;
- поширення образливих, інтимних фото з використанням інтернет-ресурсу;
- вчинення насильства та запис відеоролика, поширення в месенджерах «Telegram», «Vibe»;
- домагання через смс-повідомлення, телефонні дзвінки;
- неетичні коментарі під публікаціями, нецензурні висловлювання, образливі повідомлення в групах;
- наявність фото-, відео- та аудіоматеріалів фізичних або психологічних знущань, сексуального (інтимного) змісту.

За суб'єктним складом булінг із застосуванням засобів електронних комунікацій в освітньому процесі відбувається між здобувачами освіти, а також вчиняється учнями відносно педагогів та педагогічними працівниками щодо дітей, що представлено у поданому нижче огляді судової практики.

Випадок вчинення кібербулінгу учнем своїх однокласників та вчителів під час дистанційного навчання став предметом розгляду Підволочиського районного суду Тернопільської області. Як слідує з матеріалів справи про адміністративне правопорушення, учнем 6 класу вчинено насильство психологічного характеру із застосуванням засобів електронних комунікацій, а саме відправлено іншим здобувачам освіти і педагогічним працівникам смс-повідомлення принизливого характеру за допомогою несправжніх профілів з метою їх залякування. За свідченнями потерпілих однокласників та пояснень вчителів встановлено сукупність епізодів онлайн-цькування, що виявилися у надсиланні повідомлення з нецензурною лайкою у Viber та у приєднанні користувача до групи класу в googl meet, який унеможливив проведення дистанційного уроку, через постійні повідомлення нецензурного характеру. Під час спільної профілактичної бесіди встановлено користувача

зазначеного мобільного номеру. Постановою Підволочиського районного суду Тернопільської області від 25.10.2022 року у справі №604/894/22 [6] за вчинення булінгу, на підставі ч. 3 ст. 173-4 КУпАП, відповідальність покладено на матір малолітнього учня у виді штрафу в розмірі 850 грн та відшкодування судового збору 496,20 грн.

Обставини онлайн-цькування малолітнім учнем відносно однокласника у виді систематичного висловлювання у групі класу у додатку Viber грубою нецензурною лайкою, погроз фізичною розправою, закликів скоїти самогубство, в результаті чого могла бути завдана шкода психічному здоров'ю неповнолітньому, дослідив Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя.

З цього питання також відбулося засідання комісії з розгляду випадків внаслідок булінгу, рішенням якої конфліктну ситуацію між учнями кваліфіковано як кібербулінг. Постановою суду від 20.01.2022 року у справі №335/13401/21 [7] за вчинення булінгу, на підставі ч. 3 ст. 173-4 КУпАП, матір неповнолітнього визнано винною у вчиненні правопорушення, але у зв'язку з висновком щодо малозначності судом вирішено обмежитись усним зауваженням, а провадження - закрити.

Прикладом онлайн-булінгу вчителя у процесі виконання домашніх завдань слугує справа, за обставинами якої учень 8 класу періодично надсилав їй домашні роботи з образливими підписами. Оскільки цькування не припинялось, потерпіла змушена була написати заяву до поліції. З пояснень свідків: директора ліцею, класного керівника, практичного психолога та соціального педагога встановлено, що, прикріплюючи домашні завдання з історії, учень підписував файли образливими словами «дура», «кончіта», надсилав вчителю історії картинки із побажанням смерті. Постановою Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 09.01.2023 року у справі №208/6096/22 [8] за вчинення булінгу, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП- на батька учня накладено штраф в розмірі 1700 грн та присуджено судовий збір 496,20 грн. Судом враховано, що особа, яка притягується до відповідальності, не скористався правом з'явитись до суду та надати свої пояснення, докази, заперечення проти доказів, наданих працівниками поліції.

Прикий інцидент щодо вчиненого педагогом кібербулінгу учня в освітньому процесі виявився у систематичному психологічному насильстві відносно неповнолітнього у виді смс-повідомлень, телефонних дзвінків, що підтверджується постановою Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10.05.2022 року у справі № 210/655/22 [9]. До матеріалів справи долучено скріншоти переписки у месенджерах «Telegram», «Viber» між користувачем та абонентом. Зміст конкретних фраз, лексики та характеру використання мовних засобів, які вчитель географії застосовує у

переписці з учнем, дає підстави для висновку, що її дії слід кваліфікувати як кібербулінг у формі психологічного насильства, що небезпідставно викликає у неповнолітнього побоювання за свою безпеку і завдає шкоду психічному здоров'ю. Судом першої інстанції вчителя визнано винною у вчиненні булінгу, передбаченого ч. 1 ст. 173-4 КУпАП, провадження закрито у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення. Постановою Дніпровського апеляційного суду від 22.06.2022 р. апеляційну скаргу захисника залишено без задоволення, постанову суду 1-ї інстанції - без змін [10].

Восени 2022 року тренер, викладач ліцею та футбольного клубу вчинив булінг психологічного характеру, в тому числі кібербулінг, відносно гравця команди, чим могла бути заподіяна шкода його психічному здоров'ю. Тренер-викладач в суді свою вину у вчиненому визнав, його вина доводиться також даними, що містяться в протоколі та іншими матеріалами справи. Постановою Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 21.11.2022 року у справі No352/1932/22 [11] за вчиненні булінгу, передбаченого ч. 1 ст. 173-4 КУпАП на тренера – викладача накладено штраф в розмірі 850 грн та присуджено судовий збір 496,20 грн.

У провадженні Жовтководського міського суду Дніпропетровської області перебували матеріали щодо цькування педагога здобувачем освіти під час онлайн-уроку. Як убачається з постанови суду від 12.07.2021 року у справі No176/1146/21 [12] під час освітнього процесу на платформі «gugle classroom» систематично вчинялося психологічне насильство у відношенні вчителя української мови, що виразилось в ображанні її нецензурною лайкою, внаслідок чого була завдана шкода психологічному і фізичному здоров'ю. Особа, яка притягається до відповідальності – дідусь учня суду пояснив, що вищезазначеного його підопічний онук не вчиняв, а це зробив хтось інший із однокласників, хто саме він не знає. У своїх поясненнях вчитель однозначно сказати, що дану подію організував саме цей учень, не змогла. Провадження у справі про адміністративне правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП, закрито судом за відсутністю складу адміністративного правопорушення.

Підозру на кібербулінг однокласниці малолітньою ученицею розглянув Голопристанський районний суд Херсонської області та своєю постановою від 19.01.2022 року у справі No 654/3529/21 [13] закрити провадження за відсутністю складу адміністративного правопорушення. Задokumentована протоколом подія вказує на те, що учениця у період часу з 09.10.2021 по 15.10.2021 була ініціатором опублікування непристойних фото однокласниці в соціальній мережі «Інстаграм». Однак, у судовому засіданні мати учениці свою вину у вчиненні адміністративного правопорушення не визнала та

пояснила, що її донька не причетна до викладених подій. При підготовці до розгляду справи суддею встановлено, що дії особи, що притягується до адміністративної відповідальності, не містять складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч.3 ст. 173-4 КУпАП. До протоколу про адміністративне правопорушення додано пояснення учнів 8 класу закладу освіти, згідно з якими фейкові сторінки в соціальній мережі «Інстаграм», опублікування фото в соціальній мережі та у додатку «Вайбер» здійснював інший учень.

На прикладі справи No 750/11353/20, розглянутої Деснянським районним судом м. Чернігова, слід звернути увагу на спробу притягнення до відповідальності батька за ухилення від виховання доньки, дії якої можуть підпадати під прояви кібербулінгу (образливий коментар в групі Viber) щодо однокласника. Батько в суді пояснив, що умислу образити та висміяти однокласника у доньки не було, він вживав належні виховні заходи з приводу нецензурної лайки дитини. Зважаючи на досліджені матеріали справи, суд дійшов висновку про відсутність в діях учениці ознак булінгу, вказав на відсутність доказів порушення батьком ст. 150 Сімейного кодексу України, а отже в діях останнього відсутні склад та подія адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 184 КУпАП. Постановою суду від 23.12.2020 року [14] провадження по справі про адміністративне правопорушення закрито.

З вищенаведеного дослідження судової практики убачаються непоодинокі випадки поведінкової агресії у процесі онлайн-навчання як зі сторони здобувачів освіти, так і педагогічних працівників, їх усвідомленого наміру на заподіяння шкоди психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Попри виклики воєнного стану і зміну чинників безпекової ситуації, проблема булінгу в закладах освіти не викорінилася, а набуває нових форм і проявів.

Видається тривожною тенденція до осучаснення й урізноманітнення проявів цькування з використанням цифрових технологій, незважаючи на дистанційну віддаленість учасників освітнього процесу.

Провідну роль у боротьбі з булінгом та домашнім насильством відведено педагогічним працівникам закладів середньої освіти, на яких, зокрема, покладено обов'язки щодо проведення з учасниками освітнього процесу виховної роботи із запобігання та протидії домашньому насильству і булінгу [15].

Ураховуючи відомості про кількість звернень до працівників психологічної служби щодо протидії булінгу (цькуванню) у закладах освіти у 2021/2022 р.р., доведені листом Міністерства освіти і науки України від

02.08.2022 No 1/8794-22 [16] керівникам закладів освіти доречно посилити просвітницьку роботу у частині ознайомлення учасників освітнього процесу із загрозами, які може нести Інтернет, а також здійснити перегляд антибулінгових політик з урахуванням Плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл [17] та відповідно до Рекомендації Державної служби якості освіти «Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки – 2022» [18].

Учасники освітнього процесу можуть повідомити про випадок булінгу (цькування), стороною якого вони стали або підозрюють про його вчинення стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу або про який отримали достовірну інформацію, керівника закладу освіти або інших суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти згідно з Порядком реагування на випадки булінгу (цькування), затвердженим наказом МОН України від 28.12.2019 за No 1646 [19].

Регламент подання заяв або повідомлень про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти, закріплений в розділі II Порядку [19], обумовлює можливість кожного з учасників освітнього процесу (здобувачів освіти, їх батьків, педагогічних працівників, інших залучених осіб) повідомити про випадок булінгу (цькування) Службу освітнього омбудсмена; служби у справах дітей; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; органи місцевого самоврядування; керівників та інших працівників закладів освіти; засновника (засновників) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган; територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України. Заявник самостійно, на власний розсуд, має право обрати суб'єкта реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

Практичний досвід вказує на низку проблемних аспектів у питаннях судового захисту у справах про булінг, з-поміж яких некоректне, формальне документування події, ускладнений збір інформації, збереженої на технічних засобах чи засобах електронної комунікації (Інтернет, соціальні мережі, повідомлення тощо), та доказів, що містять персональні дані про особу, стислі строки притягнення до адміністративної відповідальності, не надто суворі санкції адміністративного стягнення за вчинення правопорушення.

З-поміж дієвих та ефективних альтернатив варто звернути увагу на потребу широкого упровадження у діяльності українських закладів освіти кращих світових практик та міжнародного досвіду з протидії булінгу, розвитку соціально-педагогічного патронажу, популяризацію шкільної медіації та проекту «мирна школа».

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року No 2145-VIII у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» від 15 березня 2022 року No 2126-IX. URL: <https://cutt.ly/46Hcf0D> (дата звернення 03.02.2023).
2. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 08.09.2020 за No 1115. URL: <https://cutt.ly/x6HcZri> (дата звернення 03.02.2023).
3. Положення про дистанційне навчання, затверджене наказом МОН України від 25.04.2013 за No 466. URL: <https://cutt.ly/66HcB7d> (дата звернення 03.02.2023).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://cutt.ly/d6Hc2ao> (дата звернення 03.02.2023).
5. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі, схвалена Указом Президента України від 25 травня 2020 No 195/2020. URL: <https://cutt.ly/J6Hc4Xu> (дата звернення 03.02.2023).
6. Постанова Підволочиського районного суду Тернопільської області від 25.10.2022 року у справі No604/894/22 URL: <https://cutt.ly/p6HvwUK> (дата звернення 03.02.2023).
7. Постанова Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 20.01.2022 року у справі No335/13401/21. URL: <https://cutt.ly/E6Hvuxg> (дата звернення 03.02.2023).
8. Постанова Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 09.01.2023 року у справі No208/6096/22. URL: <https://cutt.ly/T6Hvstt> (дата звернення 03.02.2023).
9. Постанова Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10.05.2022 року у справі No 210/655/22. URL: <https://cutt.ly/b6HvhIq> (дата звернення 03.02.2023).
10. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 22.06.2022 р. у справі No 210/655/22. URL: <https://cutt.ly/C6HvzFT> (дата звернення 03.02.2023).
11. Постанова Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 21.11.2022 року у справі No352/1932/22. URL: <https://cutt.ly/66HvnaI> (дата звернення 03.02.2023).

12. Постанова Жовтowodського міського суду Дніпропетровської області від 12. 07.2021 року у справі No176/1146/21. URL: <https://cutt.ly/H6HvTyO> (дата звернення 03.02.2023).

13. Постанова Голопристанського районного суду Херсонської області від 19.01.2022 року у справі No 654/3529/21. URL: <https://cutt.ly/wwqsYh5n> (дата звернення 03.02.2023).

14. Постанова Деснянського районного суду м. Чернігова від 23.12.2020 року у справі No 750/11353/20. URL: <https://cutt.ly/f6HvDhC> (дата звернення 03.02.2023).

15. Лист МОН від 29.12.2018 р. No 1/9-790 «Щодо організації роботи з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу» (дата звернення 03.02.2023).

16. Лист МОН України «Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році» від 02.08.2022 No 1/8794-22. URL: <https://cutt.ly/K6HvKAQ> (дата звернення 03.02.2023).

17. План заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 р. No 898-р. URL: <https://cutt.ly/46HvVeP> (дата звернення 03.02.2023).

18. Рекомендації Державної служби якості освіти «Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки – 2022». URL: <https://cutt.ly/v6Hv1fh> (дата звернення 03.02.2023).

19. Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), затверджений наказом МОН України від 28.12.2019 за No 1646. URL: <https://cutt.ly/m6Hv3ea> (дата звернення 03.02.2023).

Підготувала Лариса Гретченко, адвокат, медіатор, керівник Центру «Адвокат дитини» ВША НААУ, заступник Голови Комітету з сімейного права НААУ

Матеріал опубліковано у збірнику матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Безпека дітей в Інтернеті: попередження, освіта, взаємодія», співорганізатором якої виступив Центр «Адвокат дитини». <https://cutt.ly/C6HrqMa>